

Arap Gramerinde Edat Kavramının Tartışmalı Yönleri

 GÜLER KOCA ^a

Öz: Bu çalışma, Arap dili gramerinde önemli bir tartışma konusu olan “edat” kavramını tarihsel ve teorik boyutlarıyla ele almakta; tanımını, yapısını, işlevi ve anlamı etrafında şekillenen ihtilafları incelemektedir. Başta Basra ve Kûfe ekolleri olmak üzere, klasik nahiv âlimlerinin edata dair görüşleri karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Araştırma, betimsel ve analitik bir yöntemle gerçekleştirilmiş; klasik gramer metinlerinden seçilen örnekler yoluyla farklı dönemlerde edat kavramına yüklenen anlamların değişimi takip edilmiştir. Edatların sadece “hurûfü’l-me‘ânî” olarak değil, zamanla isim, fiil ve zarfları da kapsayan geniş bir gramer kategorisine dönüştüğü ortaya konmuştur. Bu bağlamda, edatların yapısal çeşitliliği, cümle içindeki görevleri ve anlam farklılıkları ayrıntılı olarak değerlendirilmiş; nahiv terimlerinin oluşum sürecindeki yerleri tartışılmıştır. Sonuç olarak, edat kavramının Arap dilbilgisinde kavramsal bir dönüşüme uğradığı ve teorik gramer anlayışının gelişimine katkı sağladığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap dili, edat, nahiv, hurûfü’l-me‘ânî, Basra ekolü, Kûfe ekolü, gramer teorisi, anlam ihtilafı.

^a Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Böl.
guler.koca@hbv.edu.tr

Positioning Religion in Contemporary Philosophy of Science

Abstract: This study examines the concept of 'adāt (particles) in Arabic grammar, focusing on the historical and theoretical dimensions of ongoing debates concerning their definition, structure, function, and meaning. The views of classical Arabic grammarians—particularly from the Basran and Kufan schools—are analyzed through a comparative lens. The research employs a descriptive and analytical methodology, drawing on selected examples from classical grammar texts to trace the evolution of the concept of 'adāt across different periods. It is demonstrated that the term has expanded beyond “ḥurūf al-ma‘ānī” (particles of meaning) to encompass a broader grammatical category that includes nouns, verbs, and adverbs. Within this framework, the structural variety, grammatical roles, and semantic ambiguities of 'adāt are explored in detail, along with their place in the formation of grammatical terminology. The study concludes that the concept of 'adāt has undergone a significant conceptual transformation and contributed to the development of theoretical grammar in the Arabic linguistic tradition.

Keywords: Arabic language, particle ('adāt), syntax (naḥw), ḥurūf al-ma‘ānī, Basran school, Kufan school, grammatical theory, semantic dispute.

Giriş

İnsan, varlık sahnesine çıktığı andan itibaren hem bireysel hem toplumsal yönleriyle inceleme konusu olmuştur. Özellikle dil yetisi, onun en belirgin ve ayırt edici özelliklerinden biri olarak iletişim süreçlerinin merkezinde yer almaktadır. Nasıl ki matematik, fen bilimlerinin temelini oluşturuyorsa; dil bilimi de beşerî ve manevi bilimlerin anlaşılması için vazgeçilmez bir zemin teşkil eder. İnsan dilleri aracılığıyla inşa edilen anlam dünyası, din, felsefe, edebiyat ve kültür gibi alanların sağlıklı bir biçimde kavranmasını mümkün kılar. Hava ve su gibi temel yaşamsal ihtiyaçlarla birlikte, insanın düşünsel varlığını sürdürebilmesinde dilin hayati bir öneme sahip olduğu açıktır. Zaman, mekân, coğrafya, beden ve ruh gibi çok katmanlı unsurlar, dili şekillendiren ve anlam derinliğine katkı sunan faktörlerdir. Ancak dilin çözümlemesi yalnızca bu bağlarla sınırlı kalmaz; dilsel yapıların, kelime türlerinin, cümle kurulumlarının ve anlam aktarma biçimlerinin detaylı biçimde analiz edilmesi gerekir. Bu bağlamda, anlamın oluşumunda kritik bir rol oynayan edatlar, Arap dili gramerinde tarihsel olarak üzerinde çokça durulan ve ciddi görüş ayrılıklarına konu olmuş bir alan olarak araştırmanın merkezine alınmıştır.

Dil, sadece iletişim aracı değil; aynı zamanda düşüncenin, anlamın ve kültürel birikimin taşıyıcısıdır. Bu bağlamda, dil bilimi hem bireysel hem toplumsal düzeyde insanın varlık dünyasını kavrama biçimlerinin temelini oluşturur. Arap dili, tarihsel gelişimi, kuramsal derinliği ve gramatik sistematikle klasik dilbilim içerisinde ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Bu sistemin temel taşlarından biri olan "edat" kavramı, tarih boyunca Arap gramer literatüründe birçok yönüyle tartışma konusu olmuştur.

Edatlar, kelimeler arasındaki yapısal ve anlamsal bağ kuran, cümlelerin gramer bütünlüğünü sağlayan önemli bir unsurdur. Ancak edatın mahiyeti, tanımı, kapsadığı kelime türleri ve cümledeki işlevi konusunda gerek klasik gerekse modern dönemde birlik sağlanamamıştır. Nahiv ilminde yer alan tariflerde edat; bazen sadece "hurûfû'l-me'ânî" olarak adlandırılan anlam harfleriyle sınırlandırılmış, bazen de isim, fiil ve zarf gibi diğer kelime türlerini de içine

alacak şekilde genişletilmiştir. Bu durum, “edat” kavramının nahiv ilmi içerisinde hem terminolojik hem yapısal olarak muğlak bir çerçevede yer almasına neden olmuştur.

Bu çalışmada, Arap dilinde edat kavramına dair ortaya çıkan tanım, yapı, görev ve anlam ihtilafları tarihsel bağlamda ele alınmakta; Basra ve Kûfe nahiv ekolleri başta olmak üzere farklı dönemlere ait dil âlimlerinin görüşleri karşılaştırmalı biçimde analiz edilmektedir. Araştırma, betimsel ve analitik yöntem esas alınarak gerçekleştirilmiş; klasik nahiv kaynakları üzerinden örnekler incelenerek edatların Arapça gramer sistemindeki konumu ve dönüşümü ortaya konulmuştur.

Bu çerçevede makalede şu temel sorulara yanıt aranmaktadır: Edat kavramı Arap dilinde nasıl tanımlanmıştır? Hangi kelime türleri edat kapsamına alınmıştır? Edatların gramatik işlevleri konusunda hangi görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır? Bu sorulara verilen yanıtlar, Arapça nahiv teorisinin gelişiminde edat kavramının taşıdığı önemi ve geçirdiği kavramsal evrimi ortaya koymayı amaçlamaktadır.

1. Edat

Edatlar kelamı meydana getiren kelimeleri birbirine bağlayan ve sözün insicamını sağlayan en önemli kısımdır. Cümle içindeki önemine binaen gerek müfessirler gerekse dil âlimleri tarafından ayrı bir özenle üzerinde durulmuş, yapıları, kullanım yerleri, manaları ve nahvî hükümleri inceleme altına alınmıştır. Arap Dilinde anlam bütünlüğünü sağlayan isim ve fiiller gibi temel umdelerin yanı sıra doğru kullanımıyla ifadeyi sağlamlaştıran ve yanlış anlaşılmalara engel olan bir üçüncü temel unsur edatlardır. Edatların, Arapça dil yapısı incelendiğinde kelimeler arasındaki bağlantıyı sağlayan en önemli yapı taşları olduğu görülmektedir. Araştırmada üzerinde durulması gereken en hassas nokta edat kelimesinin ilk nahivcilerin ıstılahında bir yerinin olup, olmadığıdır. Nahiv ilminin konusu olan mübtedâ, haber, fiil, fail gibi çeşitli kelimelerin tanımları yapılarak sınırlarının belirlendiği bilinmektedir. Aynı durumun edat lafzı için söz konusu olup olmadığı, nahivcilerin edat lafzını hangi manasıyla ele aldıkları sorusuna açıklık getirilmelidir. Edat lafzının Halîl (öl.

175/791), Sîbeveyhi (öl. 180/796), Ferrâ (öl. 207/822), Müberred (öl. 286/900), Zeccâcî (öl. 337/949), Rummânî (öl. 384/994), Şelebîn (öl. 645/1247) ve İbn Hişâm (öl. 761/1360) gibi gerek ilk dönem gerekse son dönem tüm Arap Dili âlimleri tarafından kullanılarak incelenildiği, sınırlarının belirlenmeye çalışıldığı görülmektedir. Ancak geçmişten bu yana nahiv âlimlerinin edatlara yaklaşımları farklılık arz etmektedir. Arapça cümle yapısını oluşturan üç temel unsurdan isim ve fiiller tanımlarındaki netliğe dayanarak tartışma konusu olmazken edatlar, içeriklerini belirleyen farklı tariflerle her dönemde ihtilaflı bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmaya konu olan sorun, edat kelimesinin kapsamının belirlenmesi, sınırlarının çizilmesi ve netleştirilmesi gerekliliğidir. Tarifler ışığında edatın; harf işlevi gören isim, fiil ve zarfları kapsayan geniş bir hacme sahip olduğu görülmektedir. Harf kelimesi ile kastedilen; kelimeleri oluşturmak için bir araya gelen hurûfû'l-mebânî değil, cümle içerisinde bir görev üstlenerek kendisinin de bir anlam taşıdığı hurûfû'l-me'ânî'dir. Edat teriminin anlaşılmasını zorlaştıran durum, tek başlarına kullanıldığında bir anlam taşımaması, ancak cümle içerisinde anlam kazanmasıdır. Bu belirsizlik nahivciler tarafından her dönemde ele alınmış, farklı yorumlarla varılan sonuçlar ihtilafların sürekliliğine sebep olmuştur. Bu durum edatın metinle olan ilişkisinin incelenmesini ve bu ilişkinin metni oluşturmadaki rolünün belirlenmesini gerektirmektedir. Doğal olarak edatların görevleri ve anlamları açısından ele alınması gerekecektir. Banguoğlu'nun dili: "İnsanların meramlarını anlatmak için kullandıkları sesli işaretler sistemi" olarak tanımlamasına bakacak olursak dil tanımlarının dilin işlevleri üzerinden yapıldığı düşünülebilir.¹ Şüphesiz ki her dil, kendisini oluşturan unsurlarının belli kurallar, şekil ve yapılarla bir araya geldiği dizgeler bütünüdür.² Edat lafzı, tariflerindeki çeşitliğe rağmen kelime haznesi ve anlam bakımından son derece zengin olan Arap Dili içerisinde yerini almaktadır.³

¹ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1990): 3.

² Mehmet Ali Şimşek, *Arap Dilinde Çok Anlamlılık ve Karine İlişkisi* (Selçuk Üniversitesi, 2000): 105.

³ Ahmet Muhammed Kaddur, "Arap Dili ve Dil Fikri", çev. Selahattin Bayram, *Mecelletü Mecme'i'l-Lügati'l-'Arabiyye* 84 (2009): 59-72.

2. Edatın Tarifi Üzerindeki Tartışmalar

Konuya ışık tutmak adına öncelikle ilk dönem nahiv âlimlerinin edat hakkındaki görüşlerini incelemek yerinde olacaktır.

İbn Fâris (öl. 395/1004) *Mu'cem mekâyîs el-luğa* isimli eserinde Nahiv âlimi Halîl b. Ahmed'in edat hakkındaki şu görüşünü dile getirmiştir: . (أدو) e-d-v الألف التي في (الأداة) لا شك أنها واو، لأنّ الجماع أدوات. (الواو) kökünden türetilen (أداة) “edat” kelimesindeki elif harfinin aslı (الواو) vav harfidir. Çoğulunun (أدوات) “edevât” şeklinde gelmesi bunun delilidir. Lügatte edat için; ما تقوم عادة بعمله (أدوات) “edevât” şeklinde “bir gayeye ulaşmak için kendisinden faydalanılan alet” tarifi yapılmıştır. Aynı zamanda edat lafzı لأنها مشقة من الأداة، لأنّ الأداة: الختل والمرأعة هذا شيء مشتق من الأداة، لأنها حتى يوصل بها إلى المراد. Ifadelerinde anlaşıldığı üzere aldatmak ve hile yapmak manasına da gelmektedir. Nasıl ki alet, bir işin sonuca ulaşmasında kullanılır, aldatma ve hile de hedefe ulaşmak için kullanılır. Bu mantık araç olması yönüyle edat ve alet kelimelerinin bağlantısını gözler önüne sermektedir.⁴ İbn Manzûr'a (öl. 711/1311) ait *Lisânü'l-'Arab*'ta da aynı ifadeler mevcut olup “kelamın içinde yer alan edat ister isim ister fiil ister harf olsun bir amaca ulaşmak için kullanılır ve nahvî bir görev üstlenir” bilgisine yer verilmiştir.⁵ Lügat manası bizleri edatın, cümle içerisinde mananın daha iyi anlaşılması için tıpkı bir alet gibi kullanılan kelimeler oldukları sonucuna götürmektedir.

Sîbeveyhi edat kelimesini yemin konusunu açıklarken yalnızca bir defa kullanmıştır. “وللقسم والمقسم به أدوات في حروف الجر، وأكثرها الواو ثم الباء، يدخلان على كل محلوف به. ثم التاء، ولا تدخل إلا في واحد وذلك قولك: والله لأفعلن، بالله أراپçada yemin için kullanılan harfleri açıklarken yer verdiği bu ifadelerde, kasem için و ve ب gibi harfi cerlerden oluşan edatların kullanıldığını söylemektedir. Buradan açıkça anlaşılmaktadır ki Sîbeveyhi (أداة) “edat” kelimesini (الحرف) “harf” kelimesinin yerine kullanmaktadır. Sîbeveyhi'ye göre isim, fiil ve

⁴ Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris, *Mu'cemü Mekayîsî'l-Luğa*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, 6 c. (Beyrut: Daru'l Fikr, 1979).

⁵ İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mukerrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414).

zarfların dışında kalan kelimeler harftir.⁶ Sîbeveyhi (أداة) “edat” kelimesini (الحرف) “harf” kelimesiyle bağdaştırırken isim, fiil ve zarfları edat lafzının dışında tutmaktadır.

Kûfe medreselerinin başı kabul edilen Ebû Zekerıyyâ el-Ferrâ’nın (أداة) edat lafzını ilk kullananların başında yer aldığı bilinmektedir.⁷ Ferrâ (أداة) edat lafzı için istılâhî bir tanım yapmamakla beraber Basra ekolünün “hurûfü’l-me’ânî” ifadesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Ayetlerin nahvi inceliklerini açıklarken, bazen harfler bazen de harfe benzeyen isimler için edat kelimesini kullandığı görülmektedir. Aşağıdaki örnekler Ferrâ’nın (أداة) edat lafzını farklı manalarda kullandığını göstermektedir.

1. Örnek: {فَلَعَلَّكَ بِأَخْغِ نَفْسِكَ عَلَى آثَارِهِمْ إِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهَذَا الْحَدِيثِ أَسَفًا} “Durum böyleyken bu son kitaba inanmazlarsa arkalarından üzülererek neredeyse kendini helâk edeceksin!” (Kehf 18/6) ayetinde Ferrâ, اِنْ keli-mesini kesralı okumuştur. اِنْ edatı اَنْ olarak fethalı okunmuş olsaydı ayetin anlamının اِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا، وَلَآنْ لَمْ يُؤْمِنُوا، وَمِنْ اَنْ تُؤْمِنُوا şeklinde olacağını söylemektedir. Çünkü اِنْ edatı اِنْ edatının yerine kullanılmıştır.” Görüldüğü gibi Ferrâ bu açıklamasıyla “edat” kelimesini me’ânî harflerinin anlaşıldığı “harf” anlamında kullanılmaktadır.⁸

2. Örnek: {اَلَمْ يَأْتِيَكُمُ نَذِيرٌ قَالُوا بَلَى قَدْ جَاءَنَا نَذِيرٌ} “Size bir uyarıcı gelmemiş miydi? Onlar da şöyle derler: Evet, bize bir uyarıcı gelmişti.” (Mülk 67/9) ayetinin açıklamasında şu ibareye yer vermiştir: وَلَا تَصْلَحْ هَاهُنَا (نعم) أداة ، وذلك اَنْ الاستفهام يحتاج إلى جواب ب(نعم) أو (لا) ما لم يكن فيه جحد ، فإذا دخل الجحد في الإستفهام، لم يستقم اَنْ تقول فيه (نعم) ، فتكون كأنك مقرٌ بالجحد ، وبالفعل الذي بعده... Görüldüğü üzere Ferrâ edat kelimesini bizzat zikrederek cevap olarak “نعم” edatının kullanılmasını doğru bulmadığını belirtmiştir. Bu durumda Ferrâ’nın edat kelimesini hangi manada kullandığı sorusu akla gelmektedir. Konuya açıklık getirmek için Ferrâ’nın açıklamalarını takip etmek yerinde olacaktır. Ferrâ devamla ayette geçen soruya “نعم” ya da “لا” şeklinde cevap verilmesi gerektiğini söyler.

⁶ Ebû Bîşr Sîbeveyhî, *el-Kitâb*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Kahire: Mektebetü’l Hancî, 1408/1988): 496.

⁷ Mehdî el-Mahzûmî, *Medresetü’l-Kûfe ve Menhecuhâ Fî Diraseti’l-Luğa ve’n-Nahvi*, 2. Bs (Kahire: Matbabatu’l-Halebî, 1958): 242.

⁸ Yahya bin Ziyâd el-Ferrâ, *Meânî el-Kurân*, thk. Ahmed Yusuf Necati ve Muhammed ali en-Neccâr, 3. Bs (Kahire: Dâru’l-Kütübü’l-Mısriyye, 2001): 58.

Ancak bu durum sorunun inkâr metoduyla sorulmaması halinde geçerlidir. Sorunun inkâr metoduyla sorulması “نعم” edatının kullanılmasını engeller. “نعم” şeklinde cevap verilirse inkâr onaylanmış gibi olur.” Bu açıklamadan anlaşıldığı üzere Ferrâ “**edat**” kelimesini kullanarak “**cevap**” manasını kastetmektedir. Bir başka deyişle Ferrâ’nın burada kastettiği edat kelimesinin cümlelerin kurucu öğeleri arasında yer alan edatla bir alakasının olmadığı görülmektedir.⁹

Müberred edat lafzını meşhur eseri *el-Muktedab*’da az sayıda kullanmıştır. Ne var ki bu kullanım kelimenin bizzat kendisini değil manasını zikretmek şeklinde olmuştur. *el-Muktedab*’ın وحروفها babında yer alan şu ifadeler konuya açıklık getirecektir: وهي تدخل للشرط، ومعنى الشرط وقوع الشيء لوقوع غيره. فمن عواملها من الظروف: أين، ومتى، وأتى، وحيثما. ومن الأسماء: مَنْ، وما، وأي، ومهما. ومن الحروف التي جاءت لمعنى: إن، وإذا. Müberred bu ifadelerinde şöyle demektedir: “Bunlar şart için gelirler. Şart; bir şeyin, bir başka şey için ortaya çıkması anlamına gelir. أين، ومتى، وأتى، وحيثما. إن، وإذا، مَنْ، وما، وأي، ومهما، zarf، وأتى، وحيثما içerir. Bu sebeple isim, zarf ve harf olma noktasında müşterek bir özelliğe sahiptir.” Müberred عوامل المجازة ifadesini zarflar, isimler ve mana harfleri için kullanmaktadır. Bu ifadede kullanılan (عوامل) “**avâmil**” lafzıyla kastedilen ise (أداة) “**edat**” kelimesidir.¹⁰

Edat lafzının en eski nahiv kitaplarında dahi yer aldığı görülmektedir. Fakat eski kitaplarda edat kelimesinin kelamın anlaşılmasında önemli bir unsur olarak kullanımının dikkat çekici boyutta olmadığı söylenebilir. Bu âlimlerin çoğunluğunun “hurûfü’l-me’ânî” adı altında ele aldıkları eserlerde harfleri incelemiş oldukları, isim ve fiil olan edatların incelenmesini bir miktar arka planda tuttukları görülmüştür. Bu bakış açısıyla Zeccâcî’nin *Hurûfü’l-me’ânî* adlı eseri harf ve isim olan edatların ayırımını yapan en belirgin kitap olarak ayrıcalık kazanır. Edatın tarifi، لحضور الشيء ودنوه، كنت عند زيد أي: بحضرته، شكلinde yapması onun

⁹ Yahya bin Ziyâd el-Ferrâ, *Meânî el-Kurân*: 52.

¹⁰ Muhammed Bin Yezîd el-Müberred, *el-Muktedab*, thk. Muhammed Abdulhâlık ‘Admiyye (Beyrut: ‘Alemü’l-Kütüb, 1963): 46.

nezdinde edatın zarflara delalet etmesinden kaynaklanmaktadır.¹¹ Aynı âlimin *Kitâbü'l-lâmât* eseri ise Kur'an'da ve Arap Dilinde geçen otuz bir adet (اللام) lââm çeşidi üzerine yazılmış olup ister tek başına isterse kendisine diğer harflerin eklendiği لولا – لو gibi lââm edatını ele almıştır. Bu eser sadece harf olan (اللام) lââm edatını anlatmaktadır.¹²

Rummânî, *Me'ânî'l-hurûf* eserinde edatların isim ve harf olduklarını söylemiş, bir diğer eseri *Menâzili'l-hurûf* da ise (اللام) lââm, (الالف) elif ve (الهاء) he gibi diğer harflerin açıklamalarına yer vermiştir. Edat kelimesinin yerine bazen “harf” bazen de “isim” ifadelerini kullanmıştır. “Edat” lafzına sadece bir kere “إن، وأو، وأم،” و ألف الأداة نحو: “وما أشبه ذلك” ifadesinde yer vermiştir.¹³

Birçok eserde edat kelimesinin harf manasına kullanıldığı görülmektedir. Bu sebeple harf kelimesinin diğer manalarının da göz önüne alınması edat kelimesinin kullanımında karşılaşılabilecek düşünsel zorlukların daha kolay bir şekilde üstesinden gelinmesi için yardımcı olacaktır. Bu durumda (الحرف) “harf” lafzının bilinen manasının dışında yaygın olarak kullanıldığı diğer bir mananın (الكلمة) “kelime” manası olduğunu görmekteyiz. Bu kullanım özellikle eski âlimler arasında oldukça yaygındır. Hârizmî (öl. 387/997) *Mefâtîhu'l-‘ulûm* eserinde bu duruma örnek olan şu ifadeler yer vermiştir *الحروف التي تجزم الأفعال المضارعة: لم، ولما، وألم، وألما. وحروف الجزاء وهي: إن، وما، ومهما، وإذما، وحيثما، ومن، وأنى، وأين، وأينما، ومتى، ومتى ما، وكيف، وكيفما.* Hârizmî, *وإن، وما، ومهما، وإذما، وحيثما، ومن، وأنى، وأين، وأينما، ومتى، ومتى ما، وكيف، وكيفما.* gibi isimleri harf olarak zikretmiştir. Hârizmî elbette bu kelimelerin isim olduklarını bilmektedir. Fakat döneminin âlimlerince de dillerine yerleşen kullanım (الحرف) “harf” kelimesinin (الكلمة) “kelime” anlamında kullanılmasıdır. Bu durum her ne kadar yanlış anlaşılmalara yol açsa da o dönem için yaygın bir kullanımdır. Zikredilen metinde (الحرف) harf kelimesi “harf” ve “isim” olmak üzere iki anlamda kullanılmıştır.¹⁴ Zemahşeri (öl. 538/1144)

¹¹ Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî ez-Zeccâcî, *Hurûfü'l-me'ânî* (Beyrut: Dâru'l-emel, 1986): 1.

¹² Musa Yıldız, “TDV İslam Ansiklopedisi”, *ZECCÂCÎ, Ebü'l-Kâsım* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013): 175-176.

¹³ Alî bin İshâ er-Rummânî, *Menâzili'l-hurûf*, thk. İbrahim Sâmerâî (Amman: Dâru'l-Fikr, 1984): 24.

¹⁴ Muhammed b. Ahmed el-Hârizmî, *Mefâtîhu'l-‘ulûm*, thk. Cevdet Fahrüddin

ise harfi kelime manasına kullanmamış, harfin tarifini; “Tek başına bir anlamı olmayıp, birlikte kullanıldığı kelimeye bağlı olan, kendisinden başka bir sözcük ile beraber kullanıldığında bir anlam ifade eden kelimelerdir”¹⁵ şeklinde yapmıştır.

Şelebîn, *et-Teṭṭi 'e fi'n-naḥv* adlı eserinde (أداة) edat lafzını şu ifadelerinde kullanmıştır: إخراج بعض من كل بأداة من الأدوات المذكورة في هذا الباب. وأدواته من الحروف: إلّا. ومن الأسماء: غير، سوى، وسوى. ومن الأفعال: ليس، ولا. Şelebîn istisna edatlarından bahsederken; إلّا gibi harf, سوى، وسوى gibi isim, ولا gibi fiil olabileceklerini söyler.¹⁶ Bu kullanım bize onun nazarında edat kelimesinin, cümlede manayı tamamlayıcı bir unsur olarak, isim, fiil ve harf kelimelerinin yerine kullanıldığını açıkça göstermektedir.

Meşhur nahiv âlimi İbn Mâlik'de (öl. 672/1274) *Elfiyye*'sinde geçen beyitlerde cezm edatlarını (إِنْ) وَمَنْ وَمَا ومهما وأي ومتى و أَيْان و أين و إذ ما (إِنْ) şeklinde saymıştır. İDMA gibi bir diğer kısmının harf olduğunu söyledikten sonra “وباقى الأدوات اسما” ifadesiyle geriye kalan edatların isim olduğunu açıkça ifade etmiştir.¹⁷

واجزم ب: إِنْ وَمَنْ وَمَا ومهما أي متى أَيْان أين إذ ما

وحيثما أُنْسى، وحرف إDMA كإِنْ وباقى الأدوات اسما

İbn Mâlik'in beyitlerinde geçen bu on bir kelimenin (إِنْ وَمَنْ وَمَا) iki muzâri fiili cezm eden **edatlar** olduğunu söyleyen Üşmûnî'nin (öl. 918/1513) ifadeleri dikkate alındığında şart edatlarının bazılarının harf, bazılarının ise isim olarak kabul edildikleri açığa çıkmaktadır.¹⁸ Bu da bize edat kelimesinin kapsamına isimlerinde dahil olduklarını gösteren bir açıklamadır.

Ebû Hayyân el-Endelüsî (öl. 745/1344) *İrşâf ed-darb min lisân el-*

(Beyrut: Dâru'l-menâil li't-tibâ'a ve'n-neşr, 1991): 53.

¹⁵ Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal fi San'ati'l-İ'râb* (Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1993): 379.

¹⁶ Ebû Alî el-İşbîlî, *et-Teṭṭi 'e fi'n-naḥv*, thk. Yusuf Ahmed (Dâru'd-turâs el-arabî li't-tab'i ve'n-neşr, 1973): 279.

¹⁷ b. Mâlik et-Tâi el-Endelüsî, *Elfiyye İbn Mâlik fi en-Nahvi ve es-Sarf* (Mısır: Mektebetü'l Âdâb, t.y.): 149.

¹⁸ Ali bin MUhammed el-Üşmûnî, *Menhecü's-Sâlik ilâ elfiyyeti İbn Mâlik* (Kahire: Dâru İhyâ'il-Kütübî'l-'Arabîyye, t.y.): 9.

‘Arab isimli kitabının “*el-Meczûm*” babında şart edatlarının harflerden ve isimlerden oluştuğunu zikretmiştir. Eserinde geçen “*وأدوات الشرط حروف وأسماء..* وقال: وهي كلم وضعت لتعليق جملة، وتكون الأولى سبباً والثانية متسبباً، وذلك عند جمهور أصحابنا لا تكون لك إلا في المستقبل، وهذه الكلم: حرف واسم....” ifade-
rinde edat kelimesini harfler ve isimler için kullanmıştır. Bunlar bir cümleyi diğer cümleye bağlamak için kullanılır. Birinci cümle sebep, ikinci cümle ise müteebbibtir.¹⁹

Murâdî (öl. 749/1348) *el-Cene’d-dânî fî hûrûfi’l-me’ânî* adlı eserinin bazı bölümlerinde (الأداة) “*edat*” ve (الأدوات) “*edevât*” lafızlarını kullanmıştır. Bu kelimenin bünyesinde harfleri, isimleri ve fiilleri barındırdığını açıklamıştır. *خلا* bahsinde net bir şekilde edat lafzının müşterek bir lafız olduğunu, harfi cerlerden bir harf olabileceği gibi müteaddî bir fiil de olabileceğini söyler. Her iki halde de istisna **edatlarından** biridir. Bu görüşünü “*خلا: لفظ مشترك، يكون حرفاً من حروف الجر، وفعلًا متعديًا، وهي في كلا الحالتين من أدوات الاستثناء*” sözleriyle açıkladıktan sonra aynı durumun *عدا* içinde geçerli olduğunu ifade etmektedir.²⁰ Manası bakımından ele alındığında Murâdî’ye göre isim ve fiil tek başına bir anlam taşımasına rağmen; edatlar, bağlı oldukları kelime zikredilmezse ortada kalmakta, hangi anlama delalet ettiği anlaşılamamaktadır.²¹

İbn Hişâm *el-Ensârî* edatlar konusunda en derin incelemeleri yapan kişidir. Fakat İbn Hişâm, harf ve harf manasında kullanılan her kelime için “*edat*” lafzını değil bir yenilik olarak (المفردات) “*müfredat*” lafzını kullanmıştır. Müfredat kelimesinin açıklamasını ise; “*الحروف وما تضمن معناها من الأسماء والظروف المفردات: harfler ve isim ve zarflardan harf manası taşıyanlar*” olarak zikretmiştir.²² İbn Hişâm her ne kadar edat lafzı yerine müfredat kelimesini kullansa da bu durum onun eserlerinde “*edat*” lafzını kullanmadığı anlamına gelmemektedir. Konuları açıklarken edat lafzının ya harfler ya da isim ve

¹⁹ Ebû Hayyân el-Endelûsî, *İrtîşâfû’l-Darb Min Lisâni’l-Arab*, thk. Mustafa Ahmed en-Nümâs (Kahire: Matbaati’l-Medenî, 1989): 541-547.

²⁰ Hasan bin Kasım el-Murâdî, *el-Cene’d-dânî fî hûrûfi’l-me’ânî*, thk. Fahrüddin Kabbava ve Muhammed Nedim Fadıl (Beyrut: Dâru’l Kütübi’l-İlmiyye, 1992)

²¹ Hasan bin Kasım el-Murâdî, 22.

²² İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğni’l-lebib ‘an kütübi’l-e’ârîb*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, 2 c. (Beyrut: Mektebetü’l-Asriyye, 1999): 19.

zarflardan harf manası taşıyan kelimeler için kullandığı anlaşılmaktadır. ما edatını anlatırken; şart edatına birleşerek cezm edebileceği gibi { أَيْنَمَا تَكُونُوا يُدْرِكُكُمُ الْمَوْتُ } “Nerede olursanız olun ölüm sizi yakalar” (Nisa 4/78) “cezm etmeden de gelebileceğini söyler. Bu duruma { حَتَّى } “Nihayet oraya geldiklerinde vaktiyle kulakları,onların aleyhine şahitlik eder.” (Fussilet 41/20) ayetini örnek gösterir. Ona göre أين edatının isim olan ve cezm eden şart edatlarındanındır.²³

Celâleddin es-Süyûtî (öl. 911/1505) İbn Hişâm'ın isim ve zarflardan harfe benzeyenler tanımına fiil lafzını da ekleme yaparak (أداة) “edat” için; “harfler ve isim, fiil ve zarflardan harfe benzeyenler” tarifini yapmıştır.²⁴ Suyûti'nin Hem ‘u'l-hevâmi‘ fî şerhi Cem ‘l-l-cevâmi‘ adlı eserinde nesh edenler konusunu açıklarken هذا مبحث الأدوات التي تدخل على المبتدأ والخبر، فتتسخ حكم الابتداء وهي أربعة أنواع: كان وأخواتها، كاد الأدوات التي تدخل على المبتدأ والخبر، فتتسخ حكم الابتداء وهي أربعة أنواع: كان وأخواتها، كاد الأدوات التي تدخل على المبتدأ والخبر، فتتسخ حكم الابتداء وهي أربعة أنواع: كان وأخواتها، ظن وأخواتها، إنَّ وأخواتها، إذا وأخواتها، وما ألحق بذلك Bu, mübteda ve haberin başına dahil olan edatlar konusudur. Dört çeşit olan edatlar, mübtedanın hükmünü nesh ederler. Bu edatlar sırasıyla: kane ve kardeşleri, kade ve kardeşleri, inne ve kardeşleri ve zanne ve kardeşleridir.” Bu ifadelerden açıkça anlaşılacaktır ki Suyûtî’ye göre edat, içine fiilleri de alan bir kavramdır.²⁵

Tüm bu açıklamalar edat kelimesinin Arap Dili tarihinin ilk dönemlerinde “hurûfî'l-me'ânî” terkihiyle ortaya çıktığını göstermektedir. Zaman içerisinde “edat” kavramının manasının genişletilmesiyle isim, fiil ve zarfların da bu ıstılah içerisinde dahil edildiği görülmektedir. Mütekaddim nahivciler tarafından nahiv terimleri arasında açık bir şekilde ifade edilmeyen edat kelimesinin ıstılah manası, nahiv ilminde hicri yedinci yüzyıldan itibaren şekillenmiştir denilebilir.

3. Edatın Yapısı Üzerindeki Tartışmalar

Edatın tanımı üzerindeki ihtilaflar kadar yapısı üzerinde de

²³ İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e 'ârîb*: 344.

²⁴ Celâluddîn es-Süyûtî, *el-İşkân fî 'ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed ebû'l-Fadl İbrahim (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1987): 140.

²⁵ Celâlüddîn es-Süyûtî, *Hem 'u'l-hevâmi' fi şerhi cem' u'l cevâmi'*, thk. Abdu'l-'al Salim Mükerrrem (Kuveyt: Dâru'l-buhûsu'l-ilmiyye, t.y.): 63.

ihtilaflar mevcuttur. Bu bağlamda edatların basit mi yoksa karmaşık yapıdaki kelimeler mi oldukları tartışma konusu olmuştur. Bu bölümde amaçlanan konuya herhangi bir şekilde çözüm getirmek değil yapıları açısından edatlar üzerinde gerçekleşen ihtilafları örnekler vererek incelemektir.

Kelimelerin hece harflerinin bir araya gelip bir terkip oluşmasıyla meydana geldiği bilinmektedir. Bu birliktelik gerçekleşmediği sürece yeni anlamların oluşmasının imkansızlığı da malumdur. Tek başına her birinin ayrı bir anlam taşıdığı iki kelime bir araya geldiğinde beraberce yeni bir anlama ve hükme kavuşur. Söz konusu birliktelikten meydana gelen mana ise daha önceden mevcut değildir.²⁶ Halîl'e ait olan bu ifadeden dilin gelişimi için terkinin bir araç olduğu anlaşılmaktadır. Bu ihtilaflara birkaç örnek verelim:

لَا : Halîl ve Sîbeveyh bu edatın tek bir kelime olduğunu²⁷, Ferrâ ise (لَا) ve (لَا) harflerinin birlikteliğiyle oluştuğunu söyler.²⁸

أما : Malikî'ye göre (أما) hemze ve النافية (أما) dan oluşan mürekkep bir yapıdır. İkrâr ve azarlama anlamı taşır.²⁹ Murâdî³⁰ ve İbn Hişâm³¹ (أما) nın "şey" anlamında isim olduğunu kabul ederler.

كَمْ : Sîbeveyh ve cumhur uleması bilinmeyen sayıları sormak amacıyla kullanılan basit bir yapıya sahip olduğunu düşünürken³², Kisâî (öl. 189/805) ve Ferrâ teşbih anlamındaki (الكف) "kef" ve soru anlamındaki elif harfi hazfedilmiş (ما) "ma" harflerinden oluştuğunu söylerler. Çokça kullanıldığı için (ما) "ma" harfinin harekesi cezm olmuştur.³³ İbn Hişâm'da kelimenin mürekkep bir yapıda olduğunu, (ما) "ma" harfinin hafifletmek amacıyla sakın okunduğunu belirtir.³⁴

²⁶ Ebü'l-Feth b. Cinnî, *Sırru Sınâ'ati'l-i'râb*, thk. Hasan Hindâvî (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1985): 305.

²⁷ Sîbeveyhî, *el-Kitâb*. 3/332.

²⁸ Yahya bin Ziyâd el-Ferrâ, *Meânî el-Kurân*. 2/377.

²⁹ Ahmed b. Abdunnûr el-Mâlikî, *Rasfû'l-mebânî*, thk. Ahmed Muhammed el-Harât (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1985): 181.

³⁰ Hasan bin Kasım el-Murâdî, *el-Cene'd-dânî fi hurûfi'l-me'ânî*. 392.

³¹ İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârîb*. 1/66.

³² Sîbeveyhî, *el-Kitâb*. 156.

³³ Yahya bin Ziyâd el-Ferrâ, *Meânî el-Kurân*. 1/466.

³⁴ İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârîb*. 1/210.

4. Edatın Görevi Üzerindeki Tartışmalar

Arap Dilinin en önemli sorunu olarak kabul edilen bu konu pek çok âlim tarafından tartışılmıştır. Kelime sonlarındaki hareke değişikliği edatların kelime üzerinde amel etmelerinden kaynaklanmaktadır. Bilindiği üzere Arapçada i'râb alametleri mevcuttur. Kelime üzerinde farklı sebeplerle ve farklı şekillerde etki eden veya etmeyen âmiller vardır ve kendinden sonra gelen kelime üzerinde;

- Şekli olarak lafza etki edip manayı etkilememek
- Manayı etkileyip şekli etkilememek
- Mana ve şekli aynı anda etkilemek
- Mana ve şeklin her ikisine de etki etmemek

şeklinde etki ederler. Bunun yanı sıra bu etki, cümledeki konumunu belirleyen i'râb açısından da olabilir. Bu ihtilaflar üzerinde ortaya çıkan tartışmalara aşağıdaki örnekler verilebilir:

إِذَا : Sîbeveyh'e göre bu edat şart anlamı taşıyan ve iki muzârî fiili cezm eden harftir.³⁵ Müberred³⁶ ve İbn Serrâc'a³⁷ aynı edatı zarf olarak kabul eder. Murâdî'ye³⁸ göre bu edatın cezm etmesi caizdir. İbn Hişâm³⁹ ise cezm ettiği durumların az olduğu, cezm etmesinin gerekli olmadığı görüşündedir.

كَي : Ahfeş'e (öl. 215/830) göre bu edat her zaman harfi cerdir. Kûfîlere göre fiili nasb eden edat, Basralılara göre ise bazen cer harfi bazen de nasb edatıdır.⁴⁰

لَم : Muzârî fiili nasb eden edattır. Mâlikî, bazı Arapların bu edatı لَمْ edatına benzettiklerini nakletmiş ve onun muzârî fiili cezm ettiğini söylemiştir. Arapların bu düşünceleri üzerine akıl yürüten Maliki, bu benzetmedeki sebebin her iki edatında olumsuzluk bildirilmesi olabileceğini iddia etmiştir. İbn Cinnî'de Maliki'nin bu fikrine katılmaktadır.⁴¹

³⁵ Sîbeveyhî, *el-Kitâb*. 3/56-57.

³⁶ Muhammed Bin Yezîd el-Müberred, *el-Muktedab*. 2/54.

³⁷ Ebû Bekr İbnu's-Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Nahv* (Beyrut: Müessesetu'r Risale, 1999): 2/156.

³⁸ Hasan bin Kasım el-Murâdî, *el-Cene'd-dânî fi hurûfi'l-me'ânî*. 191.

³⁹ İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârîb*. 1/102.

⁴⁰ Celâlüddîn es-Süyûtî, *Hem 'u'l-hevâmi 'fi şerhi cem'u'l cevâmi'*. 4/98.

⁴¹ Ahmed b. Abdunnûr el-Mâlikî, *Rasfû'l-mebânî*. 357.

لَيْتَ : إِنَّ gibi isim cümlesinin önüne gelerek mübtedayı nasb haberi ref eden edattır. Kûfeliler ismi de haberi de nasb edebileceği görüşündedirler.⁴² Murâdî, Ferrâ'nın لَعْلٌ ve كَنَّ edatlarının da aynı şekilde isim cümlesinin her iki bölümünü nasb edebileceğini nakleder.⁴³

5. Edatın Manası Üzerindeki Tartışmalar

Cümlede verilmek istenen anlamın tam olarak anlaşılabilmesi içerisinde yer alan edatlarla çok yakından ilişkilidir. Murad edilen anlama ulaşmak doğru edatın kullanımını gerektirir. Cümleyi oluşturan kelimeleri birbirine bağlayarak anlama ulaşmayı sağlayan edatların manaları üzerinde de ihtilaflar vardır. Bu sebeple âlimler temel nahiv kitaplarında yer verdikleri edat ve manaları konusunu özel olarak hurûfî'l-me'ânî kitaplarında ele almışlar, mevcut ihtilafları incelemişlerdir. İbni Hişam'ın "*Muğnî lebib*" kitabı bu konuda yazılmış eserlerin en kapsamlılarından biridir.

İlk dönem nahiv âlimlerine göre asıl olan edatın tek bir mana taşımasıdır. Aynı edatın başka manalar taşıdığı düşünülse dahi tüm bu manaların aslına rücu ettiğini söylerler. Basralı âlimler bu görüştedir. Kûfe âlimleri ise bir edatın birden çok manaya sahip olabileceğini düşünmektedirler. Murâdî bu açıklamayı "Bir harf birden çok anlam taşıyabilir. Şüphesiz ki asıl olan bir harfin tek mana taşımasıdır fakat farklı manalarda da kullanılabilir" şeklinde yapmaktadır.⁴⁴

Farklı edatlar birbirlerinin yerine kullanılabilir. Edat noktasında karşılaşılan ihtilafların bir diğer sebebi de budur. Bir edatın başka bir edat yerine kullanılması durumunun pek çok örneği vardır. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

ذُ : Cumhurun görüşüne sahip olan âlimlere göre ذُ edatı zarf⁴⁵ anlamı taşımaktadır. Ebû 'Ubeyde {وَأَذُ قَالَ رَبِّكَ لِلْمَلَائِكَةِ} "Hani rabbın meleklere... demişti" (Bakara 2/30) ayetini delil getirerek bu edatın

⁴² İbn Hişam en-Nahvî, *Muğnî'l-lebib 'an kütübi'l-e'ârîb*, 1/314-315.

⁴³ Hasan bin Kasım el-Murâdî, *el-Cene'd-dânî fî hurûfî'l-me'ânî*, 492.

⁴⁴ Hasan bin Kasım el-Murâdî, 24.

⁴⁵ Sibeveyhî, *el-Kitâb*, 267.

قَدْ anlamında tahkik için kullanıldığını söyler.⁴⁶ Süheylî ise bu ayette اِنْ edatın اَنْ هِی anlamında kullanıldığını ileri sürmüş ve bu duruma {بعد اِذْ اَنْتُمْ مسلمون} “Müslüman olmanızdan sonra” (Âl-i İmrân 3/80) ayetini delil olarak getirmiştir.

إِلَّا : Cumhura göre istisna edatıdır. Ahfeş ve Ebû 'Ubeyde⁴⁷ (الواو) vav anlamında kullanıldığını kabul etmişlerdir. Ebü'l-Berekât (öl. 577/1181) *el-İnsâf* adlı eserinde bu konudaki görüşünü (إِلَّا) edatının (لكن) anlamında olduğu şeklinde belirtir. Basralılar ve Kûfeliler arasında meşhur olan bu ihtilafı eserinde şu şekilde açıklar: “Kûfeliler (إِلَّا) edatını (الواو) anlamında kullanmışlardır. Basralılar ise buna karşı çıkmaktadırlar. Kûfeliler {لنلا يكون للناس عليكم حجة إلا الذين ظلموا منهم} “haksızlığa saplanmış olanları dışında- insanların aleyhinize kullanacakları bir delil bulunmasın” (Bakara 2/150) ayetinde (إِلَّا) edatının anlamının الذين ظلموا منهم olduğunu söylemişlerdir. Basralı âlimler (إِلَّا) edatının istisna edatı olduğunu kabul ederler. (إِلَّا) edatı ile ikinci sırada söylenenin birinci sırada söylenen hükmün dışında kalacağını belirtirler. (الواو) anlamı ise beraberlik gerektirir. (الواو) anlamının kabul edildiği durumda ikinci ifadeyi birinci ifadeye katmak zorunludur. Bu nedenle söz konusu edilen iki mananın bir arada olamayacağını söyleyerek bu duruma karşı çıkarlar”.⁴⁸

Kûfeliler harfi cerlerin birbirlerinin yerine kullanılabileceğini belirtirler. على yerine إلى, على yerine من, اللام yerine على, عنّ yerine الباء, عنّ yerine على, إلى yerine عند, منّ yerine في, منّ yerine الباء kullanabilir.⁴⁹

Sonuç

Bu çalışma, Arap dili nahiv geleneğinde “edat” kavramı etrafında şekillenen tanım, yapı, işlev ve anlam tartışmalarını sistematik bir şekilde ele alarak, kavramın tarihsel serüveni içinde geçirdiği dönüşümü ortaya koymuştur. Yapılan incelemeler, “edat” teriminin başlangıçta dar bir anlamda, özellikle **hurûfû'l-me'ânî** (anlam

⁴⁶ Celâlüddîn es-Süyûtî, *Hem 'u'l-hevâmi' fî şerhi cem'u'l cevâmi'*. 3/171.

⁴⁷ Hasan bin Kasım el-Murâdî, *el-Cene'd-dânî fî hurûfî'l-me'ânî*. 518.

⁴⁸ Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn el-Enbârî, *el-İnsâf fî mesâ'ilî'l-hilâf*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Kahire: Dâru İhyâ'it-Turâsî'l-'Arabî, 1971): 35. Mesele.

⁴⁹ Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî ez-Zeccâcî, *Hurûfû'l-me'ânî*. 74.

harfleri) ile sınırlı bir şekilde kullanıldığını; ancak zamanla kapsamının genişletilerek isim, fiil ve zarf gibi diğer kelime türlerini de içine alacak biçimde yeniden tanımlandığını göstermiştir.

Nahiv âlimleri arasında edatın neyi kapsadığına dair görüş ayrılıkları; kelimenin türü (isim, fiil, harf), yapısı (basit ya da bileşik), anlam taşıyıp taşımadığı ve cümle içindeki işlevi gibi çeşitli açılardan derinleşmiştir. Özellikle **Basra** ve **Kûfe** ekolleri arasındaki farklı yaklaşımlar, edatların tanım ve sınıflandırılmasında belirleyici olmuştur. Basralılar, edatların daha dar ve sistematik bir kategoriye ait olduğunu savunurken; Kûfeliler, kelimenin cümle içindeki fonksiyonuna odaklanarak daha geniş bir yaklaşım benimsemişlerdir.

Edatlara yüklenen gramatik işlevlerin çeşitliliği, nahiv ilmindeki teorik altyapının dinamik doğasına işaret etmektedir. Amel kabiliyeti, anlam çeşitliliği ve diğer edatlarla yer değiştirme gibi konularda ortaya çıkan ihtilaflar, Arap gramerinin sadece kurallar bütünü olmadığını; aynı zamanda yoğun bir dil felsefesine dayandığını göstermektedir. Bu yönüyle edatlar, yalnızca gramerin teknik bir unsuru değil, Arapça düşünce sisteminin yapı taşlarından biri olarak değerlendirilmelidir.

“Edat” kelimesinin gerek Müberred gibi ilk yüzyıl gerekse İbn Mâlik gibi ileri yüzyılların âlimleri olsun her birinin zihninde bir anlama tekabül ettiği, arafta kalan bir kelime olmayıp gruplandırılmasının yapılabildiği görülmektedir.

1- Arap nahiv tarihinde “edat” kelimesinin “hurûfü’l-me’ânî” tabirinin karşılığı olduğu görülmektedir. “Harfler” ve “isim, fiil ve zarflardan harf kapsamına girenler” edat kelimesinin içeriğine dahil edilmişlerdir. Doğal olarak bütün me’ânî harflerinin edat olduğunu fakat her edatın harf olmadığını söyleyebiliriz.

2- Âlimlerin bakış açılarındaki farklılıkların edatın tarifinde yer alan ihtilafların sebebi olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda edat kapsamına sokulan kelimenin; asıl veya fer, basit ya da karmaşık, zarf, isim veya fiil oluşu açısından incelendiği görülmüştür. Bu bakış açısı doğrultusunda kelimenin edat başlığı altında zikredilip edilmemesi farklılık arz etmiştir.

3- Birçok nahivcinin edatı değerlendirirken, kelimenin kendi

başına bir anlamının olup olmamasına itibar etmedikleri, cümle içerisindeki mana ve işlevinden yola çıkarak edat olup olmadığına karar verdikleri görülmektedir.

4- Edatları aslî ve ferî olarak ayırmak mümkündür. Asıl olanlar hurûfî'l-me'ânî, fer olanlar ise zarf, isim ve fiillerdir.⁵⁰

5- Edatlar kelimeler içerisinde yer alan kelimeleri birbirine bağlayarak anlam bütünlüğünü sağlarlar. Buradan edatların bağımsız kelimeler olmadıkları söylenebilir.

6- “Edat” lafzının her iki dönemde kullanıldığı bilinmekle beraber ilk olarak Kûfelilere nispet edilmesi mümkündür. Onlara göre her bir edat müstakil bir anlam taşımayan bağımsız bir semboldür. Ancak cümle içerisinde bir yer edinirse anlam kazanır. Basralılar nezdinde bu kelime karşılığını daha çok “hurûfî'l-meânî” olarak bulmaktadır. Çünkü her bir harf soru, şart vb. anlamlar taşır.⁵¹ Edat kelimesinin Basralılar tarafından daha tereddütlü, Kûfeliler tarafından ise daha rahat kullanıldığı söylenebilir.

7- İlk dönem âlimleri tarafından edat lafzının çoğunlukla harfleri kapsadığı, özellikle hicri yedinci yy. da isim ve fiilleri de içerisine alarak daha da literatüre yerleştiği söylenebilir.

8- Edat lafzının kapsamı kadar edat görevi üstlenen kelimeler, manası ve bir diğer kelimeye olan etkisi açısından farklılık gösterebilmektedir. Bu farklılık bazen âlimlere göre değişmekte bazen de bir Arap kavminin kullanımından kaynaklanmaktadır.

9- Edatların farklı anlamlar taşıması ve birbirleri yerine kullanılmaları noktasında Basra ve Kûfe âlimleri arasında görüş ayrılığı vardır. Basra ekolü her bir edatın tek bir mana taşıdığını ve birbirlerinin yerine kullanılamayacağını savunurlar. Bu görüş asıl olmakla beraber lafzın kabul ettiği tevilleri de kullandıkları görülmektedir. Kûfe ekolü ise edatın birbirlerinin yerine kullanılabileceğine, manalarının çeşitliliğine hükmetmişlerdir.

10-Edat kelimesi üzerine başlatılan tartışmanın temelinde nahiv ilminin ilk ortaya konuluşundaki isimlendirmelerin ve usullerin

⁵⁰ Temmâm Hassan, *el-Lüğatü'l-a'rabiyyetü m a'nâhâ ve mebnâha*, 2. Bs (Kahire: Heyetu'l Mısıryye el-'amme, 1979): 123.

⁵¹ Mehdî el-Mahzûmî, *Medresetu'l-Kûfe ve menhecuhâ fî diraseti'l-luğa ve'n-nahvi*. 207.

damga vurduğu söylenebilir. Dildeki gramer usullerini ortaya koyanlar tarafından kelime ilk etapta net bir şekilde ifade edilmediği için daha sonraları manası üzerinde ihtilafların yoğunlaştığı görülmektedir. Kelimenin Basralıların ıstılahlarında olmaması ve farklı kavramların edat manasına kullanılması da sonraki yüzyıllarda ortaya çıkan ihtilaflara zemin teşkil etmiştir.

Sonuç olarak, “edat” kavramının nahiv tarihinde terminolojik, yapısal ve semantik olarak açık bir dönüşüm geçirdiği; klasik literatürde çoğunlukla “harf” olarak başlayan bu terimin, zamanla isim, fiil ve zarfları da içine alacak şekilde geniş bir gramatik kategoriye dönüştüğü tespit edilmiştir. Bu dönüşüm, Arap gramer teorisinin gelişiminde önemli bir yer teşkil etmekte ve edatlar üzerine yapılan çalışmaların, dilin derin yapısını anlamada anahtar rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Kaynaklar

- Ahmed b. Abdunnûr el-Mâlikî. *Rasfû'l-mebânî*. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1985.
- Ahmet Muhammed Kaddur. “Arap Dili ve Dil Fikri”. Çeviren Selahattin Bayram. *Mecelletü Mecme'i'l-Lügati'l-'Arabîyye* 84 (2009): 59-72.
- Ali b. Muhammed el-Üşmûnî. *Menhecû's-sâlik ilâ elfiyyeti İbn Mâlik*. C. 4. Kahire: Dâru İhyâ'il-Kütübî'l-'Arabîyye, t.y.
- Alî bin İsâ er-Rummânî. *Menêzilü'l-hurûf*. Amman: Dâru'l-Fikr, 1984.
- b. Mâlik et-Tât el-Endelüsî. *Elfiyye İbn Mâlik fi'n-nahvi ve's-sarf*. Mısır: Mektebetü'l Âdâb, t.y.
- Celâlüddîn es-Süyûtî. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. C. 1. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1987.
- — —. *Hem 'u'l-hevâmi' fi şerhi cem'u'l cevâmi'*. Kuveyt: Dâru'l-buhûsu'l-ilmiyye, 1975.
- Ebü Alî el-İşbîlî. *et-Tevtî'e fi'n-nahv*. Dâru'd-turâs el-arabî li't-tab'i ve'n-neşr, 1973.
- Ebü Bekr İbnu's-Serrâc. *el-Usûl fi'n-nahv*. Beyrut: Müessesetu'r Risale, 1999.
- Ebü Hayyân el-Endelüsî. *İrtîşâfü'd-darb min lisâni'l-'Arab*. C. 2. Kahire:

- Matbaatü'l-Medenî, 1989.
- Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn el-Enbârî. *el-İnsâf fî mesâ'ili'l-hilâf*. Kahire: Dâru İhyâ'it-Turâsî'l-'Arabî, 1971.
- Ebü'l-Feth b. Cinnî. *Sırru smâ'ati'l- 'irâb*. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1985.
- Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris. *Mu'cemü Mekayîsî'l-luga*. C. 1. 6 c. Beyrut: Daru'l Fikr, 1979.
- Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî ez-Zeccâcî. *Hurûfü'l-me'ânî*. Ali Tevfik Hamd. Beyrut: Dâru'l-emel, 1986.
- Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî. *el-Mufasssal fî san'ati'l-i'râb*. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1993.
- Hasan bin Kasım el-Murâdî. *el-Cene'd-dânî fî hurûfi'l-me'ânî*. Beyrut: Dâru'l Kütübî'l 'İlmiyye, 1992.
- İbn Hişâm en-Nahvî. *Muğni'l-lebîb 'an kütübî'l-e'ârîb*. C. 1. 2 c. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1999.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mukerrem b. Ali el-Ensârî. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414.
- Mehdî el-Mahzûmî. *Medresetu'l-Kûfe ve menhecuhâ fî diraseti'l-luğa ve'n-nahvi*. 2. bs. Kahire: Matbaatu'l-Halebî, 1958.
- Mehmet Ali Şimşek. "Arap Dilinde Çok Anlamlılık ve Karine İlişkisi". Selçuk Üniversitesi, 2000.
- Muhammed b. Ahmed el-Hârizmî. *Mefâtihu'l-'ulûm*. Beyrut: Dâru'l-menâil li't-tibâ'a ve'n-neşr, 1991.
- Muhammed Bin Yezîd el-Müberred. *el-Muktedab*. Beyrut: 'Alemü'l-Kütüb, 1963.
- Musa Yıldız. "TDV İslam Ansiklopedisi". İçinde ZECCÂCÎ, Ebü'l-Kâsım, 44:175-76. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Sîbeveyhî, Ebû Bişr. *el-Kitâb*. C. 4. Kahire: Mektebetü'l Hancî, 1408.
- Tahsin Banguoğlu. *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1990.
- Temmâm Hassan. *el-Lüğatü'l-'Arabîyyetü m'anâhâ ve mebnâhâ*. 2. bs. Kahire: Heyetu'l Mısıriyye el-'amme, 1979.
- Yahya bin Ziyâd el-Ferrâ. *Meânî el-Kurân*. 3. bs. Kahire: Dâru'l-Kütübü'l-Mısıriyye, 2001.